

О. П. Костецька,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ІНДИВІДУАЛЬНЕ МОВЛЕННЯ АВТОРА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИКИ ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена проблемі індивідуального мовлення письменника в сучасній лінгвостилістиці. Розкривається сутність термінів для позначення індивідуального мовлення автора, визначаються особливості підходів до його аналізу.

Ключові слова: індивідуальне мовлення, стиль, індивідуальний стиль, авторський стиль, ідіолект, ідіостиль, лінгвостилістика, підхід.

Статья посвящена проблеме индивидуальной речи писателя в современной лингвостилистике. Раскрывается сущность терминов для обозначения индивидуальной речи автора, определяются особенности подходов к ее анализу.

Ключевые слова: индивидуальная речь, стиль, индивидуальный стиль, авторский стиль, идиолект, идиостиль, лингвостилистика, подход.

The article is devoted to the individual style of the writer in modern linguostylistics. Essence of the terms to refer to the individual style of the author is revealed, peculiarities of the approaches to it's analysis are determined.

Key words: style, individual style, author's style, idiolect, idiostyle, linguostylistics, approach.

У лінгвістичній науці побутує думка про доречність вивчення індивідуального мовлення на матеріалі художніх творів письменника, оскільки він як представник певного лінгвокультурного ареалу відтворює у тексті мовний досвід свого етносу. Попри те, що митець послуговується національною мовою, для реалізації свого художнього задуму, вираження власного ходу думок і почуттів він привносить у мову і певне суб'єктивне нашарування, ретельно добирає індивідуальні мовні одиниці, що залежать від його лінгвістичних смаків, скажімо, пропонує свої оригінальні синтаксичні конструкції та новотвори, демонструє лексичні пріоритети, нестандартність стилю. Таким чином, у художньому мовленні письменника реалізується його індивідуальна творча манера, його індивідуально-мовна картина світу. Тут не можемо не погодитися з відомим російським філологом Б. Томашевським, що вивчення характерних рис художньої мовотворчості входить до завдань мовознавства, яке аналізує мовлення у всіх його іпостасях [25, с. 29].

Проблема індивідуального мовлення письменника – одна з основних у лінгвостилістиці художнього тексту, що зумовлює актуальність статті. Проте до сих пір у мовознавстві немає єдиного загальноновизнаного терміна для позначення індивідуального мовлення автора, яке неодноразово потрапляло у фокус дослідницької уваги. Мета нашої розвідки – проаналізувати поширені в лінгвостилістиці терміни для тлумачення індивідуального мовлення митця та окреслити особливості підходів до його дослідження.

У сучасній лінгвостилістиці для позначення характерних рис індивідуального мовлення письменника паралельно використовують такі терміни, як «стиль», «стиль автора», «ідіостиль», «ідіолект», «індивідуальний стиль», «авторський стиль», «авторський ідіолект», що не мають чіткої і прозорої дефініції та критеріїв розмежування.

Так, аналіз філологічних праць, присвячених проблемі стилю, засвідчує, що цей термін належить до слів із широким семантичним діапазоном. При цьому Г. Поспелов підкреслює, що багатозначність цього поняття зумовлена історично: «термін «стиль» виник у римській літературі як метонімічне позначення особливостей «написання» – словесного складу творів того чи іншого автора» [21, с. 303].

Попри значну увагу лінгвістів до поняття стилю, відсутність його єдиної дефініції можна пояснити передовсім тим, що науковці по-різному підходять до його трактування: В. Виноградов, В. фон Гумбольдт, О. Пономарів та інші акцентують на функціональному аспекті мови; В. Григор'єв, Н. Єсипенко, М. Рудяков, Л. Ставицька досліджують літературний доробок письменника та встановлюють індивідуальні особливості його мовотворчості; В. Волощук, І. Гальперін, В. Одинцов, Т. Токарева вивчають стилістику тексту [22, с. 229].

Російський філолог В. Виноградов тлумачить індивідуальний стиль як своєрідну, історично зумовлену, складну, проте структурно єдину і внутрішньо пов'язану систему засобів і форм словесного творчого вираження [4, с. 105]. Варто наголосити, що саме В. Виноградову належить пальма першості у розробці і введенні до наукового обігу категорії стилю автора, осягнення й різноаспектне осмислення якої особливо актуалізувалося в сучасній лінгвістичній практиці. Основою для вивчення авторського стилю, під яким розуміють власнотиву письменникові манеру вибору й уживання лексем, виступає текст [6, с. 7–8].

Хоча проблема індивідуального стилю перебуває у фокусі дослідницької уваги багатьох філологів, проте залишається недостатньо вивченою в сучасному мовознавстві. Дослідники здебільшого аналізують особливості функціонування мовних засобів у художній практиці, тим самим підтверджуючи думку В. Виноградова, що індивідуальний стиль є ключовою категорією стилістики художньої літератури. Б. Стельмах у своїй статті «Індивідуальний стиль як об'єкт лінгвостилістичних досліджень» визначає домінанти ідіолекту автора: «особливості вживання певного шару лексики, звукові, зорові та запахові образи, конденсованість чи неконденсованість лексем, пунктуація, стилістичне варіювання синтаксичних конструкцій, ритмомелодика й композиція оповіді тощо» [22, с. 231]. Маркерами авторського ідіолекту О. Павлишенко називає лексичні одиниці, які характерні для творів певного автора або використовуються в цих творах частіше, аніж у творах інших письменників [19, с. 314].

Поняття індивідуального стилю відіграє важливу роль в аналізі характерних рис художньої літератури, оскільки саме художній стиль відкриває можливості для визначення специфічних ознак авторського світобачення. Художній стиль традиційно розглядають у лінгвістичній або літературознавчій площині. Прихильники лінгвістичного підходу приділяють свою увагу емоційності й експресивності мовних явищ, інтерпретують стиль як сукупність емоційних засобів й експресивних значень [5, с. 43]. Основні методологічні принципи лінгвістичного аналізу індивідуального мовлення майстрів художнього слова сформували у своїх працях такі відомі лінгвісти, як І. Білодід, В. Виноградов, В. Григор'єв та ін. Лінгвістичний аналіз стилю як системи, на думку багатьох учених, найдоречніше проводити за мовними рівнями, серед яких найпродуктивнішим у стилетворенні є синтаксичний щабель.

В останні роки в лінгвостилістиці й когнітивній лінгвістиці спостерігаємо широке використання вищезгаданих понять ідіолекту й ідіостилу для позначення специфічних рис індивідуального мовлення. Ідіолекту дослідники надають статусу загальнолінгвістичного терміна, що «давно вкорінився в мовознавстві, його значення більш або менш сталі» [7, с. 4]. Це підтверджують аналогічні за змістом дефініції поняття «ідіолект», що, своєю чергою, свідчить про єдність поглядів лінгвістів у трактуванні цієї категорії: А. Науменко інтерпретує ідіолект як стиль конкретного індивідуума, як нижчий рівень мовленнєвої системи після функціонального стилю [15, с. 203], Р. Х. Робінсон – як мовленнєві навички особи [Цит. за: 1, с. 40], М. Юсслер – як «своєрідну особливу форму мовлення індивіда (характерну мовленнєву манеру)» [26, с. 186]. Доречно зазначити, що порівняно з ідіостилем ідіолект має більш прозоре й однозначне визначення. Ідіостиль ж вирізняється своїм полісемантизмом, що підтверджують такі його дефініції: складний багатогранний прояв особистості автора, сукупність концептуально значущих для митця принципів організації тексту [2], неподільна єдність ментальних і мовних структур художнього світу письменника [23], комунікативно-когнітивний простір мовної особистості письменника [31, с. 95].

Є чимало поглядів на співвідношення понять ідіолекту й ідіостилу. Одні дослідники (скажімо, Л. Брусенська, І. Ковтунова) співвідносять ці поняття ієрархічно. Наприклад, Л. Брусенська розуміє під ідіолектом у вузькому значенні сукупність формальних і стилістичних особливостей, притаманних певному мовленню. У широкому сенсі ідіолект – це реалізація певної мови певним індивідом, сукупність текстів, які породжує мовець. А ідіостиль – це стиль художнього твору. Він може охоплювати не лише кілька творів, а й увесь творчий доробок, оскільки деякі художні образи й теми переходять з одного твору в інший [Цит. за: 13, с. 55]. І. Ковтунова вважає поняття ідіостилу логічно ширшим за поняття ідіолекту й розглядає його як сукупність виражальних словесних засобів автора, його ж істотні ознаки є конститuentами ідіолекту [17, с. 56].

Інші науковці (А. Баранов, В. Григор'єв, Т. Левандовський та ін.) ототожнюють поняття ідіолекту й ідіостилу. Т. Левандовський називає ідіостилем (ідіолектом) манеру мовлення окремого носія мови в певний період, а також сукупність соціальних, територіальних, професійних і психо-фізіологічних мовних особливостей індивіда, які проступають на фонетичному, лексичному і лексико-стилістичному рівнях [30, с. 56].

Ураховуючи всі вищенаведені дефініції ідіолекту й ідіостилу, у нашому дослідженні ми виходимо з тези про тотожність цих понять і спираємося на визначення, яке запропонував відомий філолог В. Григор'єв: ідіостиль, або ідіолект, – це система мовних засобів індивідуума, яка формується на основі засвоєння ним мови і розвивається в процесі його життєдіяльності [7, с. 4].

У зв'язку зі стрімкою актуалізацією антропоцентричної парадигми лінгвістичної думки філологи все частіше досліджують ідіолект у нерозривному поєднанні мови зі світобаченням та культурними цінностями особи. В основі цього підходу лежить взаємодія мови і автора, який сприймає й інтерпретує світ. Підвалини антропоцентричного підходу до мови мовознавці та літературознавці заклали під час дискусій на початку ХХ століття, у яких обговорювали поняття «концепція автора». Пізніше авторську концепцію обґрунтував академік В. Виноградов у «теорії художнього мовлення». Становлення антропоцентричної парадигми наукового пізнання супроводжується активним розвитком соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, зокрема такої її галузі, як лінгвокультурологія. Широкий спектр напрямків розвитку лінгвістичної науки зумовлює різноманітне й різнопланове вивчення ідіостилу письменника.

Останнім часом мовознавчий аналіз художнього твору активно комбінується з когнітивним підходом, а текст трактується як лінгвістичне явище, опредметнене мовою. Когнітивний підхід до дослідження семантичних особливостей художнього твору уможливує осмислення семантичної специфіки ідіостилу письменника в новому ракурсі, а також обґрунтування авторського відбору мовних засобів [8, с. 8]. На доцільності використання лінгвокогнітивного підходу в дослідженні художнього тексту як мовної реалізації задуму автора наголошували у своїх працях О. Потебня, Ю. Лотман, О. Селіванова та ін. Методи лінгвокогнітивного аналізу дають змогу дослідити ментальні процеси і стани, які детермінують світобачення індивіда, формують його як особистість, як представника певного лінгвокультурного ареалу [20, с. 8]. Лінгвокогнітивний підхід до інтерпретації літературної спадщини письменника повинен охоплювати і методи лінгвістичного аналізу, оскільки в художньому творі матеріалізується індивідуально-мовна картина світу автора як представника певної лінгвокультурної спільноти у певний часовий зріз. Звідси випливає, що концептуальна картина відповідного етносу відбивається в мовній складовій художнього тексту.

У сучасному мовознавстві активно реалізується лінгвокультурологічний підхід до вивчення художнього ідіолекту. Підвищений інтерес до лінгвокультурологічних досліджень художніх текстів зумовлено тим, що вони сприяють розумінню культурних орієнтирів етносу крізь призму мовної фактури твору, в якій зашифровано національно-культурну інформацію. На доцільності залучення лінгвістичної, культурологічної і соціологічної методик в лінгвокультурологічному аналізі тексту загострюють увагу чимало науковців (В. Карасик, В. Маслова, М. Толстой та ін.) і пропонують такий дослідницький інструментарій, як фреймовий

аналіз, контент-аналіз, мисленнєвий експеримент, статистико-вірогідний метод (здебільшого використовується в психології і соціології), метод лінгвістичної реконструкції культури тощо.

У рамках лінгвокультурологічного аналізу тексту дослідники звертають увагу на етнографізми як знаки культури, які «забезпечують далі поширення змістового плану», детермінованого виявленням національно-культурним компонентом [12, с. 30]; безеквівалентні лексеми, які утворюють своєрідний згорнутий текст, який може розглядатися як мовно-культурне явище; традиційні фразеологізми, якщо вони активно впливають на формування тексту, якому надають національно-культурного колориту; метафори й епітети, оскільки вони відбивають традиційну картину світу, зафіксовану у свідомості етносу [12, с. 370].

Цікавим видається підхід польського мовознавця А. Вежбицької до лінгвокультурологічного дослідження мови, який можна застосувати при вивченні ідіостилю письменника. Він полягає у визначенні етнокультурних смислових тем та у виявленні їхніх мовних проявів. Як приклад дослідниця наводить своєрідний характер понять «душа», «судьба» і «тоска» в російському лінгвокультурному просторі [3, с. 33].

Деякі дослідники концентрують свою увагу на кількісному та якісному підході до аналізу літературного доробку письменника, які пропонують розглядати як факт мови і як факт мистецтва [9]. Кількісний підхід зводиться до аналізу одиниць синтаксичного, лексичного, морфологічного та фонетичного рівнів, їхньої частотності й розподілу в тексті, а якісний – до встановлення закономірностей функціонування цих елементів мовного рівня в контексті. Завдання стилістичного аналізу полягає в тому, щоб визначити, що з мовних засобів і як автор використовує у творі.

На думку багатьох науковців, метод кількісного аналізу допомагає отримати точні дані про особливості функціонування мовних засобів у художньому мовленні, залишаючи поза увагою зміст твору. Статистичні характеристики тексту як формальні властивості його структури дозволяють об'єктивно визначити якісні особливості ідіостилю письменника [11, с. 63]. Сучасні лінгвісти (О. Ахманова, О. Павличко, О. Падучева, Г. Маєр та ін.) концентруються навколо проблематики вивчення особливостей авторського стилю із залученням низки лінгвостатистичних методів, які дають можливість одержати повну кількісну характеристику тексту, що сприяє «пізнанню внутрішньої структури мовного стилю» [18, с. 187–188].

Ще в минулому столітті (60–70 р. р.) стала зрозумілою необхідність комплексного підходу до аналізу художнього твору, який передбачає синтез лінгвістичних і літературознавчих методів. Сьогодні чимало науковців (В. Волощук, А. Науменко та ін.) вдаються до філологічного, або лінгвопоетичного, методу, який поєднує літературознавчий і лінгвістичний підходи. При цьому вони аналізують змістовий аспект художнього твору через мовну форму тексту й визначають стиль як добір засобів для висловлення думки. А. Науменко вважає, що лінгвопоетичний аналіз твору зводиться до тлумачення художньої функції кожної мовленнєвої та позамовної одиниці тексту за рахунок аргументованих відповідей на запитання «навіщо і про що?» [16, с. 312].

Доцільність залучення лінгвістичного й літературознавчого підходу до інтерпретації художнього твору (соціально-історичної, комунікативно-прагматичної, комунікативно-семантичної, дискурсивної, прагмалінгвістичної) постулюють у своїх наукових розвідках і зарубіжні вчені (М. Гоффманн, К. Кесслер, І. Поль, У. Фікс, Б. Шпільнер та ін.). До визнаних принципів мовознавчої методології належить положення про те, що суто лінгвістичний підхід до аналізу літературного твору неприпустимий [27, с. 231]. При інтерпретації художнього твору літературознавець повинен користуватися досвідом, накопиченим у галузі лінгвістики. На думку німецьких філологів В. Фляйшера та І. Поль, у процесі аналізу художнього твору мовознавчі категорії і методи варто підпорядковувати домінантним літературознавчим питанням, а лінгвістичний підхід має розвиватися передовсім у напрямку семантики, зокрема семантики тексту, орієнтованої на когнітивну лінгвістику, у рамках комунікативно-когнітивного сприйняття мови [27, с. 232]. З цих позицій активно проводяться семантичні дослідження ономастичного матеріалу в літературі (К. Гутшмідт, Г. Кьоглер, І. Поль та ін.), оскільки ономастичні знання проливають світло на літературознавчу інтерпретацію твору.

Підсумовуючи, зазначимо, що науковці залучають різні підходи (лінгвістичний, лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний, лінгвопоетичний, кількісний, якісний та ін.) до дослідження особливостей індивідуального мовлення митця, для позначення якого в сучасній лінгвостилістиці існує чимало семантично непрозорих термінів (стиль, стиль автора, авторський стиль, індивідуальний стиль, ідіостиль). Поняття ідіолекту, яке має сталі значення, вслід за В. Григор'євим ототожнюємо з поняттям ідіостилю і трактуємо як систему мовних засобів окремої особи, яка формується в процесі вивчення нею мови. Поєднання декількох підходів до аналізу ідіолекту письменника уможливило різноаспектну й об'єктивну інтерпретацію художніх творів й виявлення індивідуальних та національно-культурних особливостей авторського стилю митця.

Література:

1. Белл Р. Т. Социолінгвістика: цели, методы и проблемы / Роджер Т. Белл. – М. : Международные отношения, 1980. – 320 с.
2. Болотнова Н. С. Изучение идиостиля в современной коммуникативной стилистике художественного текста [Електронний ресурс] / Нина Сергеевна Болотнова. – М. : МГУ, 2004. – Режим доступу : www.philol.msu.ru/~rlc2004/ru/participants/psearch.php?pid=24087.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая; [пер. с англ.]. – М. : Рус. словари, 1996. – 416 с.
4. Виноградов В. В. О языке художественной прозы / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Высшая школа, 1980. – 340 с.
5. Волощук В. І. Стильова своєрідність новели З. Ленца «Вісімнадцять діапозитивів» / В. І. Волощук // Мова і художня творчість. – 2002. – Вип. 4. – Т. 4, Ч. 1. – С. 42–49.

6. Гіков Л. В. Особливості живання лексико-граматичних і лексичних одиниць в авторському стилі (на матеріалі німецької художньої прози): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Леонід Вікторович Гіков; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2003. – 20 с.
7. Григорьев В. П. Грамматика идиостиля / Виктор Петрович Григорьев. – М. : Наука, 1983. – 222 с.
8. Єсипенко Н. Г. Лексико-семантичні компоненти авторського стилю і мовна картина світу (на матеріалі англійської прози воєнної та мирної тематик): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Надія Григорівна Єсипенко; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2007. – 20 с.
9. Индивидуально-художественный стиль и его исследования / [ред. В. А. Кухаренко и др.]. – К. – О. : Вища школа, 1980. – 168 с.
10. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
11. Кокіна В. В. Статистичний аналіз дієслівної лексики в авторському стилі / В. В. Кокіна // Мова і культура. – 2003. – Вип. 6. – Т. 3/2. – С. 63–69.
12. Кононенко В. І. Мова у контексті культури: [монографія] / Віталій Іванович Кононенко. – К., Івано-Франківськ : Плай, 2008. – 389 с.
13. Липина Е. А. Реализация лингвокультурного концепта «Время военное / Kriegszeit» в идиолектах К. М. Симонова и Э. М. Ремарка: на материале текстов военной прозы: дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Елена Андреевна Липина; Тюмен. гос. ун-т. – Тюмень, 2008. – 164 с.
14. Маслова В. А. Лингвокультурология / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
15. Науменко А. М. Блуканина сучасного перекладу: від глухого кута семіотики до глухого кута когнітивної лінгвістики / Анатолій Максимович Науменко // Нова філологія. – Запоріжжя : ЗДУ, 2003. – №3 (18). – С. 203.
16. Науменко А. М. Від рецепції через інтерпретацію до аналізу / Анатолій Максимович Науменко // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2000. – № 1. – С. 305–319.
17. Очерки истории языка русской поэзии XX века. Поэтический язык и идиостиль: Общие вопросы. Звуковая организация текста / [ред. В. П. Григорьев]. – М. : Наука, 1990. – 304 с.
18. Павличко О. О. Щодо статистичних параметрів авторського стилю (на матеріалі творів Е. М. Ремарка) / Оксана Олексіївна Павличко // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – Вип. 29. – С. 186–191.
19. Павлишенко О. Маркери авторського ідіолекта в лексико-семантичних полях дієслів англійської художньої прози / О. Павлишенко // Мова і культура. – 2004. – Вип. 7. – Т. 4, Ч. 2. – С. 314–315.
20. Підгорна А. Б. Лінгвальні засоби актуалізації авторських моделей світу в романах сестер Бронте: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 04 «Германські мови» / Анна Борисівна Підгорна; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2008. – 20 с.
21. Поспелов Г. Н. Теория литературы / Г. Н. Поспелов. – М. : ВШ, 1978. – 351 с.
22. Стельмах Б. Індивідуальний стиль як об'єкт лінгвостилістичних досліджень / Б. Стельмах // Вісник Уман. педуніверситету: зб. наук. пр. / голов. ред. В. Г. Кузь. – К. : Знання України, 2004. – Серія: «Філологія (мовознавство)». – С. 228–233.
23. Тарасова И. А. Категории когнитивной лингвистики в исследовании идиостиля / Ирина Анатольевна Тарасова // Вестник СамГУ. – 2004. – № 1 (31). – С. 163–169.
24. Толстой Н. И. Язык и народная культура: очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Никита Ильич Толстой. – М. : Изд-во «Индрик», 1995. – 512 с.
25. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика / Борис Викторович Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 334 с.
26. Юсслер М. Социолінгвістика / М. Юсслер. – К. : Вища школа, 1987. – 273 с.
27. Berührungsbeziehungen zwischen Linguistik und Literaturwissenschaft / Michael Hoffmann, Christine Keßler (Hrsg.). – Frankf. /M. etc. : Lang, 2003. – 374 S.
28. Gutschmidt K. Namen in Kriminalromanen von DDR-Schriftstellern / Karl Gutschmidt // Studia onomastica II. – 1981. – Beiheft 3. – S. 26–39.
29. Kögler H. Zu einigen Problemen der literarischen Onomastik / H. Kögler // Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1984. – Bd. 4. – S. 185–197.
30. Lewandowski T. Linguistisches Wörterbuch / Theodor Lewandowski. – Heidelberg; Wiesbaden : Quelle Meyer, 1994. – 584 S.
31. Semino E. Cognitive Stylistic Approach to Mind Style in Narrative Fiction / E. Semino // Semino E., Culpeper J. Cognitive Stylistics. Language and Cognition in Text Analysis. – Amsterdam, 2002. – P. 95–122.
32. Spillner B. Linguistik und Literaturwissenschaft. Stilforschung, Rhetorik, Textlinguistik / Bernd Spillner. – Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz : Kohlhammer, 1974. – 147 S.